

Az osztrák–magyar kelet-ázsiai expedíció és Xántus János gyűjteménye

projekt záró beszámoló

I. Célok

A 2017. szeptember 1. és 2020. szeptember 30. között elvégzett kutatómunka legfőbb célkitűzése az 1868–1870-ben lezajlott osztrák-magyar kelet-ázsiai expedíció előzményeinek, lezajlásának és tudományos, muzeológiai eredményeinek feltárása volt, különös tekintettel az abban való magyar részvételre, valamint az annak nyomán alapított Néprajzi és Iparművészeti Múzeumra megszületésére. További fontos cél volt annak megvilágítása, hogy milyen szándék húzódott meg a Magyar Tudományos Akadémia és Eötvös József kultuszminiszter abbéli törekvése mögött, hogy magyar részről kiemelt szerepet kapjon természetrajzi, 'népisme'i' és könyvészeti információk és objektumok gyűjtése. Ugyancsak célnak tekintetem annak bemutatását, hogy a gyűjtés lebonyolítását illetően miért esett a magyar kormány választása Xántus Jánosra, és ő hogyan, milyen eredménnyel végezte munkáját.

II. Források

A kutatás sikeres elvégzéséhez két forráscsoport összegyűjtését és vizsgálatát tartottam szükségesnek. Az egyik csoportba az expedícióval és Xántussal kapcsolatos magyar, osztrák és amerikai levéltári írott és grafikus (rajzok és fotók) dokumentumok, a korabeli sajtóban megjelent híradások tartoztak, míg a másikba azok a múzeumi törzs- és leltárkönyvek, gyűjtési listák, amelyek kereshető számítógépes adatbázissá alakítva alkalmasak voltak arra, hogy rekonstruálhassam Xántus gyűjtési tevékenységét, az annak nyomán született gyűjteményeket, és összevethessem azokat a gyűjtéseket indukáló szándékokkal. A fenti célok elérése érdekében kutatást végeztem a Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, az Österreichisches Staatsarchiv két bécsi levéltárában (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, illetve Kriegsarchiv), a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában, a Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményében, a Nemzeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum Adattárában, a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeumban, az Országos Széchényi Könyvtár Folyóirattárában és Levelestárában, a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában, a washingtoni Nemzeti Levéltárban, a Smithsonian Institutionban és a National Museum of Natural History Madárgyűjteményében, valamint a philadelphiai American Philosophical Societyben.

III. A kutatás menete

A releváns levéltári dokumentumok kiválogatásával és átírásával párhuzamosan zajlott a múzeumi dokumentumok számítógépes adatbázissá alakítása. Ezekben rögzítettük a Xántus által gyűjtött természetrajzi, 'népisme'i', numizmatikai, könyvészeti objektumok és egyéb dokumentumok származási és gyűjtési helyét, típusát továbbá egyéb adatait. A különböző múzeumok törzs- és leltárkönyveiből, gyűjtési listáiból készített adatbázisok „összefésülésével” lehetővé vált a gyűjtemények (1) nagyságának és összetételének megállapítása, (2) azok különböző szempontok szerint csoportosíthatóvá váltak, (3) nyomon követhető lett múzeumközi vándorlásuk, (4) valamint kiindulási alapként szolgálnak Xántus különböző intézményekben szétszóródott gyűjteményeinek rekonstruálásához és virtuális egyesítéséhez.

A kutatás során nyilvánvalóvá vált, hogy Xántusnak a kelet-ázsiai expedícióban játszott szerepe csak akkor lesz megérthető, ha az eddigieknél hitelesebben és pontosabban sikerül feltárni Xántus 1852 és 1864 közötti amerikai működését, különösen azt a folyamatot, ahogy lelkes amatőrből elhivatott és professzionális természetrajzi gyűjtővé vált. Ennek érdekében a kutatást kiterjesztettem az erre vonatkozó levéltári és múzeumi forrásokra, beleértve a Magyar Nemzeti Múzeum korai természetrajzi és régiséggyűjteményeit is.

IV. A kutatás eredményei

Az elvégzett kutatás eredményeképpen megszületett *A gyűjtés rabszolgája. A múzeumalapító Xántus János és az osztrák–magyar kelet-ázsiai expedíció* című monográfia (Néprajzi Múzeum, 2020), ami nem csupán a kelet-ázsiai expedíció történetét dolgozza fel, hanem egyúttal végigkíséri Xántus életútját is, beleértve a Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztályának élén eltöltött csaknem negyedszázadot is, ami egybeesett a magyarországi néprajzi muzeológia megszületésével és első, különösen nehéz időszakával.

Ennek a monográfiának, s egyúttal a kutatás legfőbb eredményei az alábbiak szerint foglalhatók össze. Saját állításaival ellentétben Xántus csupán az Észak-Amerikába történő érkezését követően kezdett el természetrajzi gyűjtéssel foglalkozni, minden előképzettség nélkül. Az amerikai hadseregben teljesített szolgálata és a Partkutató Testületnek végzett munkája mellett vált természetrajzi gyűjtővé, amit a legnehezebb körülmények mellett is hihetetlen kitartással végzett. Ugyanakkor, mivel fő megbízója, a Smithsonian Intézet akkoriban még ilyen gyűjtéseket nem végeztetett, néprajzi tárgyakat csak emléktárgyként szerzett be. Hasonló volt a helyzet a Magyar Nemzeti Múzeummal, amelynek Xántus nagy mennyiségben juttatott amerikai természetrajzi anyagot, de akkoriban ugyancsak nem gyűjtött néprajzi tárgyakat, illetve egzotikus tárgyakat. Ez a magyarázata annak, hogy noha Xántus évekig az indián határterületen, illetve mexikói falusi közegben működött, és később jelentős néprajzi gyűjtéseket végzett, amerikai néprajzi gyűjteménye teljességgel hiányzik. Xántus valóban állhatatos gyűjtőtevékenysége mellett, minden más, földrajzi felfedezésekre, az amerikai kormánynak tett szolgálataira, tudományos eredményeire vonatkozó állítása a források gondos tanulmányozása alapján pusztán koholmánynak tekinthető.

A kiegyezést követően, ha nem is egyik-napról a másikra, de lényeges elmozdulás következett be a Nemzeti Múzeum gyűjtési stratégiájában, amikor Eötvös József kultuszminiszter, részben az ország kulturális emancipációjának érdekében, olyan új irányt szabott a Nemzeti Múzeumnak, ami a nagy nyugati múzeumokhoz hasonlóan, a magyarországi értékek kizárólagos gyűjtése mellett be kívánta mutatni a világ többi részét is. Ennek jegyében nem csupán elfogadta az Akadémia javaslatát, és Béccsel szemben kiharcolta Xántus részvételét a kelet-ázsiai expedícióban, hanem ki is egészítette azt 'népismeii' adatok és tárgyak gyűjtésére vonatkozó megbízással, annak érdekében, hogy a Nemzeti Múzeumot addig nem létező gyűjteményekkel is gyarapítsa.

Az expedíció elsődleges célja az osztrák kereskedelmi lehetőségek kiterjesztése volt három ázsiai monarchiával, Sziámmal, Kínával és Japánnal kötendő diplomáciai szerződések keretében. Ez a csaknem kizárólagos célkitűzés élesen szemben állt Eötvös és az ő megbízását teljesítő Xántus törekvéseivel. Ez és az erre rakódó politikai és személyes ellentétek vezettek Xántus kényszerű kiválásához, vagy talán inkább kizárásához, és annak nyomán önálló borneói és jávai gyűjtőútjához.

A Xántus által hazahozott gyűjteményből alakult meg a Nemzeti Múzeum Ethnographiai Osztálya, de a korabeli kultúrpolitika igazi célja az Iparművészeti Múzeum létrehozása volt – ez jól kiolvasható Xántus ázsiai 'népismeii' gyűjteményének jellegéből és összetételéből –, s amikor ez megtörtént, az Ethnographiai Osztály légtüres térbe került. Saját tudományos háttér nélkül csaknem két évtizeden át pusztán csak vegetált. Amikor azonban színre léptek a hazai néprajz első szervezetei, képviselői alapvető fordulat következett be, ami éppúgy tükröződik a Néprajzi Osztály nemrégiben előkerült, Xántus által vezetett naplójában, ahogy az élete utolsó éveiben általa menedzselte vagy végzett néprajzi gyűjtésekben is.

Az itt röviden ismertetett monográfia mellett a kutatás eredményeképpen jött létre az a honlap is (www.xantus.neprajz.hu), ahova egyfelől a Xántussal kapcsolatos dokumentumokat (levelek, rajzok, fotók, térképek stb.), másfelől azokat a kutatás során készült adatbázisokat töltöttük fel, mind eredeti, mind kereshető formában, amelyek nagyban segíthetik a későbbi Xántussal és gyűjteményével kapcsolatos kutatásokat.